17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde Aile Birliğinin Teşekkülü ve Dağılması: Trabzon Örneği (1654-1655) *

Şengül Yegin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1163-7245>

MEB, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 21.06.2019

Kabul: 01.04.2020

On-line Yayın: 25.06.2020

Anahtar Kelimeler

Tarih
Osmanlı
Aile
Mihr
Nafaka

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen "5. Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu (Asoscongress 2018)"nda sunulan sözlü bildiriden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29142>

Öz

Aile, kadın ve erkeğin evlenmesi sonucunda oluşan en temel toplumsal birimdir. Bir toplumu anlamak için o toplumun geçmişten günümüze aile kurumunun ve özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Çünkü aile, toplumların inançlarını, gelenek ve göreneklerini, değer yargılarını, kültürel birikimlerini koruyup gelecek nesillere aktaran temel yapıdır. Bu yüzden bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısını anlamak için Osmanlı ailesinin teşekkülü ve dağılması incelenmiştir. Bu amaçla tarihsel süreçte imparatorluklara başkentlik yapmış, Osmanlı Devleti'nin önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Trabzon Eyaleti mekan olarak 1654-1655 (H. 1064-1065) yılları da zaman olarak seçilerek incelenmiştir. Bu çalışmada 17. yüzyıl ortalarında genelde Osmanlı Devleti özelde de Trabzon'da aile birliğinin kurulması ve devamının sağlanmasında nişan, nikah akitleri ve mihr kayıtları yorumlanırken, aile birliğinin dağılmasında ise boşanma kayıtları, nafaka tespiti ve vasi tayini kayıtlarına bakılmıştır. Osmanlı Devleti'nde aile birliğinin kurulmasında nikah akitlerinin resmiliği, kadının haklarının korunup korunmadığı, farklı inanç grupları arasında evlilik akdinin olup olmadığı durumları araştırılmıştır. Aile birliğinin dağılmasında ise kadının boşamada söz sahibi olup olmadığı, dağılan aile birliği sonrasında kadınların ve çocukların ekonomik olarak desteklenip desteklenmediği durumlar çalışmaya konu edilmiştir. Çalışmada Osmanlı Devleti mahkeme kayıtlarını içeren şer'iyye sicillerinden yararlanılarak 1834 numaralı Trabzon şer'iyye sicili incelenmiştir. Bu sicilde bulunan toplam 687 belge türünün 290'ının aileyi ilgilendiren konular olduğu görülmüş ve bu belgeler doğrultusunda 17. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti aile yapısı ele alınmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yegin, Ş. (2020). 17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti'nde Aile Birliğinin Teşekkülü ve Dağılması: Trabzon Örneği (1654-1655). *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 80, Summer, p. 555-568.

The Formation of Family Unit and Disintegration in Ottoman Empire in Seventeenth Century: The Example of Trabzon (1654-1655)

Şengül Yegin

Ministry of Education, Istanbul- TURKEY

Article History

Submitted: 21.06.2019

Accepted: 01.04.2020

Published Online: 25.06.2020

Key Words

History

Ottoma

Family

Bride Wealth

Alimony

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29142>

Abstract

Family is the most basic social union that occurs as a result of getting married a man and a woman. And to understand a society, that society's family institution must be known from past to present because family is the main structure preserves communities beliefs traditions and traditions, cultural values and transfers them to future generations. In this study, in the middle of 17th century, generally in Ottoman Empire, privately in Trabzon province, engagement, marriage contracts and bride wealth were interpreted in the establishment of family union and ensuring the continuation. Divorcement records, determination, of alimony and appointment of guardianship records in the dissolution of family union were examined. In the establishment of family union in Ottoman Empire, whether or not marriage contracts were formal, women's rights were protected, between different belief groups had marriage contracts were researched. In the case of dissolution of the family union whether or not women had a say in divorcement; at the end of dissolution of the family union, women and children were supported financially had treated in the study. In the study, Trabzon court register with the number 1834 were utilised in the light of court record the court records containing the Ottoman court registers. It has been seen that 290 of the total 687 documents in the mentioned register contain subjects related to the family and according to these documents, Ottoman family structure in the middle of 17th century was explained.

GİRİŞ

Karı koca ve çocuklardan meydana gelen aile, toplumsal bir yapıdır. Hiçbir toplum aile olmadan varlık gösteremez. Toplumlar, sosyal sistemin çekirdeğini oluşturan aile ile kimlik kazanabilmektedir (Dinç, 2005: 104). Toplumların siyasi, sosyal, hukuki, ekonomik ve ahlaki yapılarını, kadının ve erkeğin rolünü anlayabilmek için aile yapılarına bakmak gerekmektedir (Ak, 2017: 309). Bu yüzden, toplum hayatının temeli olması itibarıyla ailenin kuruluşuna ve devamına İslam, dolayısıyla da Osmanlı Devleti hukuk sistemi büyük önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nde ailenin kuruluşu; evlenecek olan kız ve erkeğin hür iradeleri ve büyüklerin onayıyla gerçekleşmekteydi. Hukuk bakımından ailenin oluşumu ile ilgili mükellefiyetler çok teferruatlı, merasim ve masraflara ihtiyaç gösteren nitelik taşımamakta ve bu tür konular mahalli geleneklere göre yürütülmekteydi (Uysal, 2019: 182). Dolayısıyla her bölgedeki uygulamalarda az çok farklılıklar olmaktadır. Buna karşılık şer'i hukukun belirlediği kurallar, bütün ülkedeki Müslümanlar nezdinde aynı standartlara bağlı olarak uygulanmaktaydı¹(Saydam, 2000: 329).

17. yüzyıl ortalarında (1654-1655) Osmanlı Devleti'nde ailenin teşekkülü ve dağılmasıyla ilgili hususlar mahkeme kayıtlarından faydalanılarak Trabzon özelinde ele alınmıştır. Çalışmada ana kaynak olarak kullanılan 1834 numaralı Trabzon şer'iyye sicilindeki toplam 687 belge türünün 290'ı evlenme, boşanma, nafaka, mihir ve vasi tayini gibi aileyi ilgilendiren konular içermektedir.

Tablo1: Defterdeki Aile ile İlgili Belgelerin Konularına Göre Dağılımı (TŞS 1834)

Kategori	Konu	Kayıt Sayısı
Aile	Nikâh	264
	Mihir	12
	Boşanma	7
	Nafaka	7
	Vasi Tayini	6

1. AİLE BİRLİĞİNİN TEŞEKKÜLÜ

1.1. Nişan

Evlilik birliğinin ilk adımını teşkil eden nişan, erkek ve kadının evlenmeye niyetini ortaya koyan bir irade beyanıdır (Uysal, 2019: 184). İslam hukukçuları nişanlanmayı yalnız evlenme vaadi olarak değerlendirmiş ve onu hukukî bir işlem olarak kabul etmemişlerdir. Bu sebeple nişanlanma ile ilgili hükümleri kapsayan hukukî düzenleme yapılmamıştır (Özbilgen, 1985: 43; aktaran Kaya, 2008: 83).

Birçok toplumda yaygın olan nişan geleneği, Osmanlı Devleti toplumunda da uygulanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti hukukuna kaynaklık eden İslam hukukunda nişan, taraflardan birinin nişandan vazgeçmesi ya da herhangi bir pürüz çıkması nedeniyle mahkeme kayıtlarına geçmiştir² (Cin, 1974: 293;

¹ İslam hukukuna göre nikâhın şartları, sıhhati, mihir, nikâhı fasit kılan haller, boşanma, nafaka gibi hususlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydın, 1985; Cin, 1974).

² İslâm hukuku nişanlanma ile ilgili olarak iki önemli konuda düzenleme yapmıştır. Bunlar kimlerle nişanlanılabileceği ve nişanın bozulması neticesinde ortaya çıkabilecek sonuçlardır. Nişanlanma, evlenme amacına yönelik olduğu için, taraflar arasında evlenme engellerinin bulunmaması gerekir. Yani taraflar arasında kan ve süt akrabalığının olmaması ve evlenecek kadına bir başkası tarafından evlenme teklif edilmemiş olması gerekir. Bunun tek istisnası iddettir. Nişanlanma, nikâh gibi bir akit olmadığı için, taraflara evlenme mecburiyeti de yüklenmez. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sak, 2006).

Kaya, 2008: 83; Kırpık, 1999: 268). Nitekim araştırmaya kaynaklık eden sicilde de nişanla ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

1.2. Nikâh Akdi

Ailenin kurulması yönünde atılan en önemli adım olan nikâh, toplum ve hukuk önünde evliliğin teşekkül etmesi anlamına geliyordu (Kırpık, 1999: 270). Bazı bakımlardan bir dini ritüel gibi kabul edilmesine rağmen nikâh akdi hukuki bir işlemdir. Bu bakımdan nikâh sözleşmesinin bir din adamının huzurunda yapılması şart değildir³ (Kaya, 2008: 83). Nikâh akdinin önemi ve cemiyet hayatında oynadığı rol nedeniyle ilk devirlerden itibaren bu akit, gelişigüzel bir şekilde yapılmamış, hukuki yönünü bilen ve önüne gelen akdin hukuki şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol eden bir meslek adamının huzurunda yapılmasına önem verilmiştir (Kıvrım, 2007: 362). Nikâhı kıyacak kişi olarak herhangi bir din adamının değil de devletin resmi görevlisinin tercih edilmesi ile evlenecek tarafların haklarının hukukun garantisine altına alınmasını amaçlamıştır (Saydam, 2000: 330).

İslam hukukuna göre nikâh akdinin geçerli olması evlenecek olan kişilerin hür iradelerini kullanarak evleneceklerini beyan etmelerine bağlıdır⁴ (Cin, 1974: 351). Evlenecek kişiler kadı huzuruna bizzat giderek veya vekillerini göndererek ya da kadıyı eve davet ederek şahitler huzurunda nikâh akdinin resmiyet kazanmasını sağlarlardı (Saydam, 2000: 330).

Ailenin teşekkülü için gerçekleştirilen nikâh akitlerine şer'iyye sicillerinde oldukça sık rastlanmaktadır⁵. İncelenen sicilde toplam 687 kayıttan 264'ü (% 38.59) nikâh akitlerini ihtiva etmektedir.

Nikâh akdinin iki şahit huzurunda şu şekilde kayıtlara geçtiği görülür: *"Ezzevci İsmail bin Mustafa, el-vekil Kamil bin Mustafa; ezzevce-til bîkr-il baliğa Havva bint-i Mehmet, el-vekil Mustafa bin Safer; bi-şahadeti Bestan bin Osman ve Abdüllatif, el-mihrül müeccel elfhamse mie dirhem Gurre-i Muharrem 1064/22 Kasım 1653"* (Trabzon Şer'iyye Sicili No. 1834, sayfa/kayıt 5/2) ⁶. Bu kayıttan anlaşıldığına göre taraflar vekilleri aracılığıyla nikâh akitlerini gerçekleştirmişlerdir. İsmail'in vekili Kamil bin Mustafa ve Havva'nın vekili de Mustafa bin Safer'dir. Bestan bin Osman ve Abdüllatif de nikâhın şahitleri olmuşlardır. Evlenen kadın bu örnekte olduğu gibi ya "bîkr-il baliğa" veya "seyyib" yani dul olarak kayıtlara geçirilmiştir. Evlenmenin getirdiği yükümlülüklerden birisi olan ve evlenecek erkeğin kadına vermek zorunda olduğu "Mihr" tespiti de bu akitte olduğu gibi kayıtlarda mutlaka yerini almıştır.

Yukarıdaki nikâh kaydında olduğu gibi çiftler kadı huzurunda vekilleri aracılığıyla evlenebildikleri gibi, sadece bir taraf vekil gönderip diğer taraf bizzat gelerek de evlilik akitlerini gerçekleştirebiliyorlardı: Osman Beşe bin Veli kadı huzurunda kendisi hazır bulunurken, evleneceği İsmihan bint-i Veli vekili İbrahim Beşe aracılığıyla temsil edilmiştir (Evahir-i Safer 1064/Ocak 1654)" (TŞS, 1834: 7/10). Her iki tarafın vekilsiz olarak bizzat kadı huzuruna gelmek suretiyle evlendikleri de oluyordu. İncelenen 264 nikâh akdi arasından sadece bir örnekte her iki tarafın da kadı huzurunda hazır olduğu görülmüştür. Seyyid Mehmed bin Seyyid ile Nisa bint-i (...) Şevval 1064/Ağustos 1654 tarihinde kadıya bizzat gelerek nikâh kıydırmışlardır (TŞS, 1834: 32/5). Kayıtlarda evlenen erkeklerin bizzat kadı huzurunda nikâh akdini gerçekleştirdiği çok sayıda örnek mevcuttur. Ancak 264 nikâh

³ İslam hukukunda nikâh sırasında bir dua okunması veya nikâhı imamın akdetmesi gibi bir kaide yoktur. Nikâhta hutbe ve dua okunması, Müslümanların duaya verdikleri önem ve ondan bekledikleri hikmet veya bereketten doğmuştur. İki şahit huzurunda, kadın ve erkek veya temsilcileri evlenme iradelerini beyan ettikleri zaman nikâh tamam olmakta ve başka hiç bir formaliteye ihtiyaç duyulmamaktadır. Bundan da anlaşılmaktadır ki, İslâm hukuku evlenmeyi kamu düzenini ilgilendiren sosyal bir müessese olarak kabul etmemiş, sadece fertleri ilgilendiren özel bir muamele telâkki etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cin, 1974).

⁴ Küçük yaşta nikâh akdi yapılan çocukların buluğa erdikten sonra kıyılan nikâha itiraz, kızların istemediği bir nikâha zorlanması, sahte vekalet ile evliliklerin gerçekleşmesi gibi durumlarda yapılan itirazlar Osmanlı mahkemelerinde görüşülerek mevcut nikâhlar geçersiz sayılabiliyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Saydam, 2000)

⁵ Farklı bölge ve sosyal yapı örnekleri için bkz. (Demir ve vd, 2016; Ak, 2015.)

⁶ Bundan sonra "TŞS, 1834: 5/2" şeklinde gösterilecektir.

kaydından sadece iki kayıta kadının nikâh akdi sırasında kadı huzurunda hazır olduğu anlaşılmaktadır⁷.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler kiliselerde nikâh kıydırma hakkına sahipti. Buna rağmen bazı gayrimüslimlerin nikâhlarını kadıya kıydırdıkları görülmektedir. Çalışmada incelenen 264 nikâh akdinin 6 tanesinin gayrimüslimlere ait olduğu belirlenmiştir. (TŞS, 1834: 6/7, 11/5, 29/13, 36/2, 36/11, 39/7). Mesela Evasıt-ı Safer 1064/Ocak 1654 tarihli nikâh akdinde Lefter veled-i Yor vekili Tanoş? Veleli Yor aracılığıyla, Maruse bint-i Peraşkve de vekili İbrahim Beşe aracılığıyla kadı huzurunda temsil edilerek elf dirhem mihr-i müeccel ile evlenmişlerdir (TŞS, 1834: 6/7). Görüldüğü gibi taraflardan birinin vekili zimmî diğeri ise Müslim'dir. Bu örnekte olduğu gibi gayrimüslimlere ait nikâh kayıtlarında İslam hukuku gereği mihr-i müeccel de belirlenmiştir. Gayrimüslimlerin kadı, Müslüman vekil ve şahitler huzurunda evlenmeyi tercih etmeleri Osmanlı Devleti hukukuna duydukları güveni göstermesi açısından önemli gözükmektedir.

Evlilik konusunda önemli bir husus da farklı dine mensup kişiler arasında yapılan evliliklerdir. İslam hukukuna göre Müslüman erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlenmesinde bir sakınca görülmezken, Müslüman kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesine izin verilmemiştir (Cin, 1974: 112-113). Bu doğrultuda Trabzon sicilleri diğer bölge sicillerine göre çok daha fazla nikâh akdi ihtiva etmesine rağmen farklı etnik ve dini unsurlar arası evliliklere çok az rastlanmaktadır (Çiçek, 1999: 240). Değerlendirmeye alınan sicilde Müslim bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlendiğine dair toplam 5 kayıt tespit edilmiştir (TŞS, 1834: 11/4, 13/8, 19/5, 33/3, 34/8). Mesela, Zilhicce 1064/Ekim 1654 tarihli nikâh kaydında Hüsrev bin Abdullah ile Mande bint-i Yor evlenmiştir (TŞS, 1834: 34/8). Bahsi geçen beş kaydın tamamında evlenen erkeklerin baba adlarının Abdullah olması gayrimüslim kadınlarla evlenen bu erkeklerin ihtida etmiş kişiler olma olasılığını düşündürmektedir⁸. Nitekim Rebîyülevvel 1064 tarihli nikâh kaydında gayrimüslim Franke bint-i Karakol ile evlenen Murad bin Abdullah'ın İslam'la şereflenmiş olduğu açıkça belirtilmiştir (TŞS, 1834: 11/4).

Tablo2: Defterdeki Nikâh Akdi Yapılan Kadınların Medeni Durumları (TŞS 1834)

Nikâh Akdi	Nikâh Akdi Yapılan Kadınların Medeni Hali	Sayı
	Bikr-il baliğa / Bekar (ilk evlilik)	166
	Seyyib / Dul (ikinci evlilik)	98
	Toplam	264

Tablo3: Defterdeki Nikâh Kayıtlarının Toplumlara Dağılımı (TŞS 1834)

Nikâh Akdi Kimler Arasında Yapıldığı	Sayı
Müslüman-Müslüman	253
Gayrimüslim-Gayrimüslim	6
Müslim-Gayrimüslim	5
Toplam	264

⁷ Bunlardan biri yukarıda verilen TŞS, 1834, 32/5 numaralı kayıttır. İkincisi ise TŞS, 1834, 34/7 numaralı kayıttır. Bu kayıta erkek mahkemede vekili aracılığıyla temsil edildiği halde kadının vekili zikredilmemiştir. Burada iki varsayımdan söz edilebilir: Şöyle ki, ya dönemin şartlarına göre çok aykırı bir uygulama olarak erkeğin mahkemede vekille temsil edildiği halde kadının mahkemede hazır bulunduğu ya da kayıt esnasında kadının vekilinin adının kaydedilmesinin unutulduğudur.

⁸ İhtida etmiş kişilerin baba adlarını Abdullah olarak değiştirmeleri hususu için bkz. (Yegin, 2009: 91-99).

1.3. Mihr

Tarihin ilk çağlarından bugüne kadar muhtelif hukuk sistemlerinde mevcut olan mihr, İslam hukukunun da kadın lehine geliştirerek kabul ettiği uygulamalardan biridir. Erkeğin evlenirken kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya mal olan mihr, geçerli bir şekilde akdedilmiş olan evliliğin doğurduğu sonuçlardan olup toplumsal hayatta kadını koruyan hukuki uygulamalardan biridir⁹. Mihr, “muaccel” ve “müeccel” olmak üzere ikiye ayrılır¹⁰. Nikâh akdi sırasında peşin ödenene mihr-i muaccel, kocanın ölümü veya boşanma durumunda verilmesi vaat edilene ise mihr-i müeccel denmektedir. Tespit edilen mihrin miktarı ise erkeğin malî gücüne ve kızın sosyal durumuna göre değişebilir (Cin, 1974: 353; Kırpık, 1999: 276).

Şer’iyye sicillerinde mihr hakkının her türden toplumsal olayda mahkemeye taşındığı görülmektedir (Akyüz, 2005: 220). Örneğin; nikâh, boşanma, hibe, miras gibi çeşitli kayıtlarda mihr konusuna tesadüf edilmektedir. Sicillerden anlaşıldığına göre kadın, miktarı belirlenmiş mihr-i müeccelini esinin ölümü veya boşanma sırasında hemen alabiliyordu. İncelenen sicilde boşanma sonrası mihr-i müeccelden doğan alacağın talep edildiğine dair iki kayıt mevcuttur (TŞS, 1834: 29/1, 29/3). Mesela, *Trabzon’un Aşağıhisar Mahallesi sakinlerinden Ayşe bint-i Kara Ali, boşanmış olduğu eski kocası Mehmed bin Derviş’in zimmetinde kalan dört bin akçe mihr-i müeccel alacağına mukabil bazı eşya ve mülk yerleri aldığını, buna karşılık mihr-i müeccelinden ve nafaka-i iddetinden fariğ olduğunu aralarında alacak verecek durumunun kalmadığını* mahkemeye bildirmiştir (Evasıt-ı Ramazan 1064 / Ağustos 1654) (TŞS, 1834: 29/1). Bu ve benzeri kayıtlar boşanma sonrası ileride çıkabilecek muhtemel ihtilafları önlemek için mihr ödemelerinin kadı huzurunda yapıldığını göstermesi açısından önemlidir (Saydam, 2000: 349).

Kocasının vefatından sonra kadının, mihr-i müeccelden doğan alacağını mirasçılardan talep ettiği kayıtlar da şer’iyye sicillerinde sıkça rastlanan bir durumdur. Nitekim araştırmaya kaynaklık eden belgelerde de bu doğrultuda 6 kayıt tespit edilmiştir (TŞS, 1834: 4/8, 6/5, 16/1, 28/6, 31/2, 44/10). Buna dair örnek vermek gerekirse; Trabzon’un Ortahisar Mahallesinden olup vefat eden Abdülbaki Efendi’nin hanımı Ümmü Hatun bint-i Lütfullah Efendi, ölen kocasının zimmetinde kalan mihr-i müeccelini kocasının mirasçılarından talep etmiş, mirasçılar da Ümmü Hatun’a, Mercan ile kızı Yeki(?) adlı cariyeleri vererek aralarında sulh olmuşlardır (Evail-i Muharrem 1064 / Kasım 1653) (TŞS, 1834: 4/8). Bir başka kayıtta ise, Trabzon sakinlerinden iken ölen Ali Beşe ibn-i Hamza’nın karısı Narin, kocasından kalan mihr-i müeccel alacağını kocasının terekesinden kocasının kardeşi Satılmış Beşe’nin kendisine ödediğini mahkemede ibra eylemiştir (Evail-i Safer 1064 / Aralık 1653) (TŞS, 1834: 6/5).

Ölüm nedeniyle gündeme gelen mihr ödemelerinin kayıtlarından anlaşıldığına göre mihr ödemeleri zaman zaman tarafları karşı karşıya getirmiş, mirasçılar ve mihr alacaklıları aralarında ya anlaşamamışlar ya da sulh yoluyla anlaşmaya varmışlardır. Büyükanneyle torunun karşı karşıya geldiği bir kayıt buna örnek olarak veilebilir. Şöyle ki; *Trabzon’un Debbağhane Mahallesinden Narin Hatun, ölen eşi Mahmud Halife’nin mirasından kendisine intikal eden sekizde bir hisse ile mihr-i müeccel alacağını kocasının miras islerine bakan kızının oğlu Ahmed Çelebi ibn-i Ebubekir’den talep etmiş, fakat torun Ahmed Çelebi, Narin Hatun’un mirasla ilgili tüm alacaklarını ödediğini şahitler aracılığıyla ispat edince Narin Hatun*

⁹ İslâm hukukuna göre belirlendiği andan itibaren kadının mülkiyetine giren mihrin üzerindeki tasarruf hakkı yalnızca kadına ait olur. Kadın dilerse mihrin ödenmesini erteleyebilir. Mihr olarak verilecek miktarı belirleme, bu miktarda değişiklik yapma, mihr hakkından tamamen vazgeçme ya da aldığı mihri kocasına geri verme tamamen evlenecek kadının tasarrufundadır. Bkz. (Maydaer, 2006: 372-373)

¹⁰ Tarafların iradesinden veya kanundan doğan mihrin, nikâh akdi esnasında tespiti sonradan doğabilecek ihtilafları bertaraf etmek gayesine yönelik genel kuraldır. Bu doğrultuda nikâh esnasında belirlenmiş mihre “mihr-i müsemma” denilir ki, mihr-i müsemma, muaccel ve müccel mihri kapsar. Yok, eğer nikâh akdi esnasında mihr belirlenmemişse buna da “mihr-i misil” denir. Mihr-i misil gerektiren durumda kadının hakkı olan mihri kanun tayin eder. Aynı sosyal durumda bulunan, karakteri ve özellikleri itibarıyla birbirlerine denk sayılan kadınların aldıkları mihr dikkate alınarak, mihr-i misil tespiti yapılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kıvrım, 2007: 370- 372; Cin, 1974: 211-221)

davadan men edilmiştir (TŞS, 1834: 28/6).

Evlenme akdiyle doğmuş olan mihr, erkeğin vefatında olduğu gibi kadının vefatında da kesinlik kazanıyordu (Kıvrım, 2007: 379). Yani mihr-i müeccelden doğan hak kadının vefat etmesi durumunda mirasçılara intikal ediyor ve kocanın zimmetinde kalan mihr kadının mirasçıları tarafından talep ediliyordu (Akyüz, 2005: 222). Fakat kadının ölmeden önce şahitler huzurunda mihirden doğan alacağını eşine hibe ettiği durumlar da oluyordu. Bunu örneklendirmek gerekirse, *Trabzon'a bağlı Gar Karyesinden Şemsi bint-i Abdullah adlı kadın ile öz kardeşi Mustafa vefat etmiştir. Daha sonra Şemsi'nin kocası Murad da vefat edince, Mustafa'nın karısı Ayşe, müteveffa Murad'ın zimmetinde kalan görümcesi Şemsi'nin bin altı yüz akçe mihr-i müeccel alacağından kocası Mustafa'ya isabet eden hissesini talep ve dava etmiştir. Buna karşılık müteveffa Murad'ın ikinci karısı Ayşe cevabında "kocam Murad ve onun eski karısı Şemsi hayatta iken Şemsi, mihr-i müeccelden doğan alacağı bin altı yüz akçeyi kocası Murad'a hibe etti"* demiştir. Murad'ın karısı Ayşe bunu şahitler yoluyla da ispat edince, Mustafa'nın karısı Ayşe davadan men edilmiştir (TŞS, 1834: 32/4). Bir başka kayıta ise vefat eden kadının mirasçılarının mihirden doğan alacaklarından feragat ettikleri görülür. Şöyle ki, Trabzon sakinlerinden Fatma bint-i Ali Beşe ile üvey kız kardeşi Adile bint-i Ali, Kâşif Mehmed Ağa'nın hanımı iken vefat eden öz anneleri Saliha hanımın mihr-i müeccelinden kendilerine isabet eden kısmından feragat etmişlerdir. Üvey babaları Kâşif Mehmed Ağa da söz konusu durumu mahkemede tescil ettirmiştir (TŞS, 1834: 5/11).

Mihr-i müeccelden doğan alacağın her zaman para olarak ödenmediği muhakkaktır (Akyüz, 2005: 219). Ev, ev eşyası ve müstemilatı (TŞS, 1834: 16/1), ziynet (TŞS, 1834: 29/1), cariyeye (TŞS, 1834: 4/8) gibi para değeri olan her şeyin mihirden doğan hak için ödenebildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti toplumunda kadına verilen değeri göstermesi bakımından mihrin çok önemli bir işlevi olduğu söylenebilir. Nitekim boşanma veya kocanın ölümü halinde, kadının zarurete düşmemesi, iffetini yitirmemesi ve çocuklarına bakabilmesi için önemli bir işlev gören mihr, kadını hem sığınma duygusundan kurtarıyor hem de kadının geleceğini teminat altına almış oluyordu (Yolalıcı, 1998: 52-53; aktaran Öksüz, 2004: 228). Ayrıca mihr, hem talak yetkisini kötüye kullanan kocaya karşı kadına verilmiş bir silah hem de kadına mihirden doğan alacağından vazgeçmek suretiyle istemediği bir evliliği sonlandırma hakkı tanımaktadır (Öksüz, 2004: 228).

2. AİLE BİRLİĞİNİN DAĞILMASI

2.1. Boşanma

Toplumların temel birimi olan ailenin korunması açısından evlilikte devamlılık her toplumda olduğu gibi Osmanlı Devleti toplumunda da esastır. Ancak aile içindeki uyumu sürdürmek imkânsız hale geldiğinde İslam, dolayısıyla da Osmanlı Devleti hukuku taraflara çeşitli yollarla evlilik bağına çözme hakkı tanımaktadır.

Nitekim değerlendirmeye alınan şer'iyeye sicilinde de tamamı Müslümanlara ait toplam 7 adet boşanma vakası tespit edilmiştir. Bu kayıtların 3'ünde boşanma talebi kadın tarafından gelmektedir. Boşanma vakalarının üçü doğrudan boşanma vakası olmayıp dolaylı yoldan boşanmalarla ilişkilendirilmiştir. Bunlardan ikisinin daha önceden gerçekleşmiş olan boşanmaların mihr ödemesi esnasında sicile geçtiği görülmektedir¹¹.

Osmanlı Devleti aile hukukunun dayandığı İslam hukuku, prensip olarak boşama hakkını erkeğe vermiştir. Erkeğin tek taraflı iradesiyle karısından boşandığını yalnızca söz ile bildirmesi dahi yeterli görülmüş, ayrıca durumu mahkemeye kaydettirmesi hukuken şart koşulmamıştır (Maydaer, 2007: 301).

¹¹ Mesela, Görele kazasına bağlı Kayam adlı karye sakinlerinden Hızır bin Hüseyin'in, Trabzon'un Yeni Cuma mahallesinde oturan boşanmış olduğu karısı Menefse'nin, mihr-i müeccel alacağından altı kuruş nakdi alıp mihr-i müeccelinden ve nafaka-i iddetinden fariğ olduğu, zevciyyete müteallik cem-i davalarda birbirlerinin zimmetinde alacak verecek durumunun kalmadığı kaydedilmiştir (Evail-i Ramazan 1064 / Temmuz 1654). TŞS, 1834: 29/1, diğeri ise TŞS, 1834: 29/3 numaralı kayıttır.

Kocanın boşamayı mahkemeye kaydettirme zorunluluğunun bulunmaması Osmanlı Devleti toplumunda gerçekleşen boşanma olaylarını sağlıklı bir biçimde değerlendirmeyi mümkün kılmamaktadır. Mesela iki yıllık bir zaman dilimini kapsayan şer'iyye sicilinde (1064-1065) sadece 7 adet boşanma vakasının olması Osmanlı geneli veya Trabzon toplumunda boşanma vakalarının çok az olduğu gibi bir sonuç doğurmamaktadır. Çünkü aynı sicildeki nikâh akitlerine bakıldığında 264 nikâh akdinin 98'inin (% 37.12) dul bayanlarla yapıldığı tespit edilmiştir. İkinci evliliklerini yapan bu kadınların bir kısmının kocaları ölmüş dullar olduğu muhakkaktır. Ancak, önemli bir bölümünün de boşanmış bayanlar olduğu ve bunların ikinci evliliklerini yaptığı göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

İslam hukukuna göre kocanın tek taraflı beyanıyla gerçekleşen ve "talak" olarak adlandırılan boşanma biçimi evlilik ilişkisini tamamen ortadan kaldırıp kaldırmamasına göre "talak-ı ric'i", "talak-ı bain" ve "talak-ı selase" olarak üçe ayrılır (Pakalın, 2004: 390). Ric'i talakla eşini boşayan koca kanuni müddeti içinde yeni bir nikâh akdine gerek kalmadan evliliğine geri dönebilir. Eğer bahse konu olan boşanma talak-ı bain ile gerçekleşmişse yeniden bir nikâh akdi gerekmektedir (Cin, 1974: 115). İncelenen şer'iyye sicilinde boşanma sonrası aynı çiftler arasında yeni bir nikâh akdi talebinin olduğu bir kayıt mevcuttur. Şöyle ki; Ramazan adlı şahıs mahkemeye gelerek daha önce huzursuzluk ve geçimsizlik nedeniyle kızı Raziye ile damadı Osman Çelebi ibn-i Mehmed Beşe'nin boşandıklarını şimdi ise barıştıklarını ve kızının tekrar kocasına nikâh olmayı talep ettiğini bildirmiştir (TŞS, 1834: 42/11). Bu örnekte olduğu gibi Osmanlı Devleti toplumunda evlilikleri bain talakla sona eren eşler, tekrar birlikte yaşamayı arzu ettiklerinde, ikinci nikâhlarını mahkemeye tescil ettirme isteğinin çoğunlukla kadın tarafından geldiği bilinmektedir (Maydaer, 2007: 304).

Karısını üçlü talakla yani "talak-ı selase" ile boşamış olan koca ne ric'i talakta olduğu gibi evliliğine geri dönebilir ne de bain talakta olduğu gibi eşine yeni bir nikâh akdedebilir. Kocanın üçlü talakla boşadığı karısıyla tekrar evlenebilmesi için ancak kadının bir başka kimse ile normal bir evlilik yapması ve bu evliliğin boşanma veya kocanın ölümü ile sonlanması gerekir¹². Söz konusu ikinci evliliklerin bazen, boşanmak üzere anlaşmalı olarak gerçekleştirildikleri olmuştur. Şer'iyye sicillerinde karşılaşılan bazı kayıtlar "hülle" veya "helal kılma" adı verilen anlaşmalı evliliklerin Osmanlı Devleti toplumunda da uygulanmış olabileceği şüphesini uyandırmaktadır (Maydaer, 2007: 305). Nitekim incelenen sicilde de hülle yoluna başvurulduğunu düşündürten bir nikâh akdi ve akabinde gelen bir boşanma kaydı mevcuttur. Şöyle ki; Evasıt-ı Safer 1065 /Aralık 1654 tarihinde Hüdaverdi nam kişi ile seyyibe (dul) Ayşe bint-i Hüseyin arasında bir nikâh akdi yapılmıştır. Bu kayıttan sonra gelen üçüncü kayıttan ise; "yukarıda akdi nikâh olunan Hüdaverdi, merhum Ayşe'yi 1065 saferin on yedinci gününde talak eyledi" şeklinde boşanma kaydı düşülmüştür. Bilindiği gibi evasıt ayın 11 ila 20. günleri arasında tarihlemektedir. Boşanma tarihi ise on yedinci gün olarak kaydedilmiştir. Söz konusu nikâh akdinin en fazla bir hafta sürdüğü, büyük bir olasılıkla da bir gün süreli bir nikâh yani hülle nikâhı olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Bazı hukukçular İslam hukukunda boşama hakkının yalnızca erkeğe verildiğini, kadının boşanma hakkının bulunmadığını (Aydın, 1985:42) ileri sürseler de, bunun doğru olmadığı, kadının da evliliğin devamından maddi, manevi zarar görmesi durumunda evliliği sonlandırma hakkı bulunduğu bilinmektedir (Sak ve Aköz, 2004: 92; Saydam, 2000: 348). Nitekim şer'iyye sicillerinde kadın tarafından evliliğin sonlandırıldığına dair kayıtlar mevcuttur.

Kadın tarafından nikâh akdinin sonlandırılması iki şekilde olmaktadır. Bunlardan birincisi; kadının alacağı "mihr" ve "iddet nafakasından" vazgeçmek suretiyle kocasını boşamaya razı etmesi sonucu gerçekleşen boşanmadır. "Muhala'a" olarak adlandırılan bu boşanma biçimine şer'iyye sicillerinde sıkça rastlanmaktadır. Mesela, Trabzon'un Aşağıhisar Mahallesi sakinlerinden Mülki bint-i Yusuf kocası Seyyid Mahmud ibn-i Muslu'nun zimmetinde bulunan 2000 akçe mihr-i müeccelden ve iddet nafakasından feragat

¹² "El-bakara suresinin 230. ayetinde belirtildiği üzere karısını üç kere boşayan kimsenin, tekrar karısı ile evlenebilmesi için, kadının bir başka erkekle evlenmesi ve bu evliliğin sona ermesi ile kadının serbest kalmış olması gerekir. Koca ile eski karısı arasında mevcut bu geçici yasağı ortadan kaldırmaya yönelik olan bu uygulamanın gayesi, kocaya karşı kadını korumak, kocanın talâk yetkisinin gereksiz kullanılmasını bertaraf edecek bir fren vazifesi görmektir." (Cin, 1974: 115-116-154)

ettiğini mahkemeye bildirmiş; buna karşılık, kocası da kendi rızasıyla talak-ı bain ile karısını boşamayı kabul ettiğini mahkemede ikrar eylemiştir (Evahir-i Cemaziyülevvel 1064 / Nisan 1654) (TŞS, 1834: 16/10). Bir diğer kayıta ise, Trabzon'un Yomra nahiyesine bağlı Kırç Kirasyo karyesinden Sofye bint-i İsa, kocası Mehmed'in fakir olması nedeniyle nafakasını temin edecek durumunun olmadığını bundan dolayı da boşanmak istediğini, mihr-i müeccel alacağından ve iddet nafakasından fariğ olduğunu vekili Mustafa Çelebi ibn-i İbrahim vasıtasıyla mahkemeye bildirmiştir. Buna karşılık kocası Mehmed de kendi hüsnü rızasıyla karısını talak-ı selase ile boşadığını mahkemede ikrar eylemiştir (Evail-i Recep 1064 / Mayıs 1654) (TŞS, 1834: 23/10). Bu ikinci kayıta adı geçen Sofye bint-i İsa boşandıktan sonra yine vekili Mustafa Çelebi ibn-i İbrahim tarafından temsil edilerek Turhan bin İsmail ile evlenmiştir (TŞS, 1834: 23/8). Söz konusu boşanma ve nikâh kaydı sicilde aynı sayfada yer almaktadır.

Boşanmada kadının söz sahibi olduğu ikinci yol ise, "tefrik" denilen boşanma biçimidir. Kadının belli şartlarda¹³ mahkemeye müracaatı sonucu gerçekleşen tefrik boşanmada, muhalaanın aksine ayrılmak için kocanın rızası aranmaz. Boşanma gerekçeleri mahkemede kabul görürse hâkim kararıyla boşanma gerçekleşir (Maydaer, 2007: 302-316; Dinç, 2005: 110; Sak-Aköz, 2004: 92). Örnek vermek gerekirse; Trabzon sakinlerinden Ayşe bint-i Hamza, meclise gelerek; kocam Nakkaş Ali Beşe, iki sene önce İstanbul'a gitmek muradıyla evden ayrıldı, giderken kendisinden nafaka talep ettiğimde, şahitler huzurunda "Eğer on aydan sonra gelmezsem zevcem Ayşe benden talak-ı bain ile boş olsun" diye şart etti, halen iki sene geçmesine rağmen zevcim Nakkaş Ali dönmedi. Bu şartlar altında ziyadesiyle nafakaya ihtiyacım var diyen Ayşe, bahsi geçen durumu mahkemede şahitler aracılığıyla da doğrulatıp Nakkaş Ali'den hâkim kararıyla boşanmıştır (Evahir-i Muharrem 1065 / Aralık 1654).

2.2. Nafaka

Nafaka; kişinin hem kendisinin hem de bakmakla yükümlü olduğu kişilerin yaşamını idame ettirmek için ihtiyaç duyduğu madde ve hizmeti kapsar ve yiyecek, giyecek, mesken temininden ibarettir (Pakalın, 2004: 642). İslam hukukuna göre nafaka mükellefiyeti erkeğe aittir. Erkek; karısının, çocuklarının ve mülkiyetindeki köle ve cariyelerinin yiyecek, giyecek ve mesken masraflarını temin etmek zorundadır (Cin, 1974: 196). Bu yüzden evlilikte nafaka borçlusu olan kocanın, zengin veya fakir olmasına bakılmaksızın yükümlülüğünü yerine getirmesi beklenir. Şayet koca, bu yükümlülüğü yerine getirmezse, kadın mahkemeye başvurarak nafaka takdir ettirebilir (Kaya, 2008: 89).

Nafakayla ilgili davalar şer'iyye sicillerine çeşitli şekillerde yansımaktadır. Çiftler ayrılmamışsa ve koca, evinin ihtiyaçlarını karşılıyorsa söz konusu evlilikte nafakayla ilgili bir sorun olmazdı (Öksüz, 2004: 253). Ancak eşler boşanmışsa, erkek evini terk etmiş veya nafaka yükümlülüğünü yerine getirmeyi ihmal etmişse ya da erkeğin gaipliği söz konusuysa kadınlar mahkemeye başvurup gerek kendileri için gerekse hizmetkârları ve bakıma muhtaç küçük çocukları için nafaka takdir ettirebiliyorlardı. İncelenen kadı sicilinde de nafakayla ilgili yukarıda bahsi geçen şartların oluştuğu ve bunun da mahkeme kayıtlarına yansıdığı görülmektedir. Adı geçen sicilde nafakayla ilgili toplam 7 kayıt tespit edilmiştir (TŞS, 1834: 9/11, 28/8, 35/5, 38/10, 41/2, 40/10, 51/5). Nafaka talep edenlerin 5'i Müslim, 2'si ise zimmîdir.

İncelenen sicilde çocuklar için, talep edilmiş 4 nafaka kaydı bulunmaktadır. Bu talepler anneler ya da ikinci şahıslar tarafından yapılmıştır. Mesela, Trabzon'un Derviş Ali Tekyesi Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun; küçük kızını Nesibe'nin kendi yanında kaldığını, Nesibe'nin babası İbrahim'in küçük kızın nafaka ve giyecek masraflarını karşılamadığını, kızının nafaka ve giyeceğe ziyadesiyle ihtiyacı olduğunu mahkeme huzurunda anlatıp nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme de nafakaya gerçekten ihtiyacı olduğunu tespit ettiği küçük kıza günlük dört akçe, babası malından ödenmek üzere nafaka takdir etmiştir (Gurre-i Cemaziyülevvel 1065/Mart 1655) (TŞS, 1834: 46/10). Buradan anlaşıldığına göre babanın çocuğa karşı nafaka yükümlülüğü eşler boşandıktan sonra da devam etmektedir. Şayet baba sorumluluğunu yerine getirmiyorsa mahkeme bu sorumluluğu ona hukuki yollardan hatırlatmakta ve örnekteki gibi maddi müeyyide

¹³ Tefrik yoluyla kadının boşanma talebinde bulunabileceği durumlar; hastalık, nafakayı temin edememe, kocanın kaybolması, şiddetli geçimsizlik vb.dir. (Kaya, 2008: 97)

uygulamaktadır. Yine kayıtlardan anlaşıldığına göre babanın ölümünden sonra bile çocuğun nafakası baba malından talep edilmektedir. Şöyle ki; Trabzon'un Cami-i Cedid Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Bereşkve nam Nasraninin küçük oğlu Yuri için üvey babası Yani veledi Yor, mahkemeye gelerek ölen babası malından karşılanmak üzere Yuri için nafaka talep etmiştir. Mahkeme de bu talebi haklı bularak küçük çocuk için Bereşkve malından karşılanmak üzere günlük dört akçe nafaka takdir etmiştir (Evail-i Rebiyülevvel 1064/ Ocak 1654) (TŞS, 1834: 9/11).

Adı geçen sicildeki nafaka kayıtlarının 3'ünde nafaka sorumlusu erkeğin eşini ve çocuklarını bırakıp başka bir diyara gittiğini, bu yüzden geçim sıkıntısı çeken kadının, mahkemeye müracaat edip koca malından nafaka takdir edilmesini talep ettiğini durumlarıdır. Mesela, Trabzon'un Aşağıhisar Mahallesi sakinlerinden Kahraman bint-i Abdullah Hatun mahkemede "*Zevcim Bestan bin Kaşga, oğlum Mehmed'i nafakasız ve giyeceksiz bırakıp gitti, nafaka ve giyeceğe ihtiyacı olan oğluma babası Bestan malından nafaka takdir olunması talebidir.*" demiş, mahkeme de talebi haklı görüp Mehmed için günlük dört akçe babası malından nafaka takdir etmiştir (Evail-i Zilhicce 1064/ Ekim 1654) (TŞS, 1834: 35/5). Bir başka kayıta ise, Elhacc Kasım Mahallesinden Zülfü Hatun'un mahkemede "*Zevcim Hüseyin Beşe, beni ve hizmetkârımı nafakasız bırakıp gitti. Şiddetle nafakaya ihtiyacımız olduğu için nafaka takdir olunması talebidir.*" demiş, mahkeme de talebi haklı bulup Zülfü ve hizmetkârına günlük altı akçe nafaka takdir etmiştir (Evail-i Ramazan 1064/ Temmuz 1654) (TŞS, 1834: 28/8).

Kocanın gaipliği durumunda kadının mahkemeden nafaka talep etmesi ise şöyle örneklendirilebilir: Aşağıhisar Mahallesi sakinlerinden Hafize Hatun bint-i Ali, şahitleri Mehmed ve Mustafa ile meclis huzuruna gelmiştir. Şahitler, Hafize'nin zevci Hacı Halife demekle maruf Mehmed bin İlyas'ın zevcesini dört senedir nafakasız ve giyeceksiz bırakıp başka bir diyara gittiğini Hafize'nin de nafakaya külli ihtiyacının muhakkak olduğunu beyan etmişlerdir. Mahkeme de talebi haklı bularak Mehmed malından Hafize'ye günlük beş akçe nafaka bağlanmasını takdir etmiştir (Evail-i Muharrem 1065 / Kasım 1654) (TŞS, 1834: 41/2).

Yukarıdaki verilerle de desteklendiği üzere Osmanlı Devleti toplumunda kadının; kocasının ölümü, onu terk etmesi veya gaipliği gibi durumlarda muhtaç duruma düşmemesi ve hayatla mücadele konusunda yardım görmesi bakımından son derece önemli işlevleri yerine getiren nafaka, kadına her durumda yaşama hakkı tanıyan bir özelliğe sahip olması açısından oldukça önemlidir (Öksüz, 2004: 255).

2.3. Vasi Tayini

Osmanlı Devleti hukukunda aileye yönelik düzenleme sahalarından biri de vesayet müessesesi olmuştur. Bir kişinin, hukuki haklarını kullanabilmesi için bir takım vasıfları taşıması gerekir. Lehine ve aleyhine olabilecek durumları ayırt edebilecek yetiden yoksun kişiler sözü edilen hakları kullanamazlar (Kaya, 2008: 102)¹⁴. Bu yüzden hukukun aradığı anlamda doğruyu yanlıştan ayıracak vasıfta olmayan, babasını veya annesini kaybetmiş küçük çocukların bakımını ve mali haklarını korumak için resmi statüde "vasi" adı verilen bir görevlinin tayin edilmesi Osmanlı Devleti hukukunda sıkça başvurulanan bir sistem olagelmıştır.

Araştırmaya kaynaklık eden Trabzon kadı sicilinde vasi tayini ve azliyle ilgili 6 adet kayda tesadüf edilmiştir (TŞS, 1834: 6/11, 7/6, 12/4, 22/7, 26/1, 54/4). Belgelerde, ebeveynlerden birinin veya her ikisinin bulunmadığı durumlarda hukuken, küçüğün himaye ve temsil yetkisini üzerine alan vasilerin, resmi olarak kadı huzurunda görevlendirildikleri görülmektedir. Bu görevlendirmeyi ebeveyn hayattayken kendisi yapıyorsa buna "vasi-i muhtar", yok, eğer vefattan sonra hâkim kararıyla tayin söz konusu ise buna da "vasi-i mansub" deniliyordu (Pakalın, 2004: 584; Çiftçi, 2003: 83). İncelenen sicildeki kayıtlarda tayin şekli vasi-i mansub olup, vasi-i muhtar şekliyle ifade edilen tayin türüne rastlanmamıştır.

Şer'iyye sicillerine klasik olarak yansıdığı şekliyle vasi tayini şu şekilde verilebilir: *Trabzon'un Aşağıhisar Mahallesi sakinlerinden iken ölen Çakır İbrahim Beşe'nin yetim kalan oğlu Osman'a babasından intikal eden emvallerin hıfz-u zaptlarında bir vasi lazım-u mühimdir. İş bu hıfz-u zapt için Hasan Ağa ibni Süleyman adlı şahıs,*

¹⁴ Buluş çağına girmemiş çocuklar, yaşlılar, hastalar ve bunaklar mallarını ve hukuki haklarını kullanmada aciz olan kişiler olarak sıralanabilir. (Eroğlu, 2007: 286)

küçük Osman'a vasi tayin ve takdir olunmuş, Hasan Ağa dahi bu vesayeti kabul ve tasdik etmiştir (Evat-ı Rebiyülâhır 1064/Mart 1654) (TŞS, 1834: 12/4). Böylece yetim kalan Osman'ın bakımı ve mali hakları kanunla koruma altına alınmış oluyordu. Ayrıca vasi olacak şahsın vesayeti kabul ettiğini mahkeme huzurunda tasdik etmesi bu örnekte görüldüğü gibi bir zorunluluktan (Eroğlu, 2007: 286).

Vesayet uygulamasında, temsil yetkisini üzerine alan şahsın her açıdan güvenilir biri olmasına ve aldığı sorumluluğu suiistimal etmemesine mahkemece azami dikkat gösteriliyordu. Nitekim kayıtlara bakıldığında ebeveynlerden birinin ölümünden sonra çocuklar için, bir yabancından ziyade daha emin biri oldukları muhakkak olan anne veya babanın vasi tayin edildiği görülmektedir. Mesela, Havva bint-i Çanakçı Ahmed Beşe'nin vefatından sonra küçük çocukları Hasan, Hüseyin ve Fatma için babaları Ali Beşe, mahkemece vasi tayin edilmiştir (Evahir-i Cemaziyülâhır 1065 / Mayıs 1655) (TŞS, 1834: 54/4). Bir diğer kayıta ise anne vasi olarak görülmektedir. Şöyle ki, Trabzon'un Muhyiddin Mahallesi sakinlerinden olup İstanbul'da vefat eden Kalpor nam zimmînin, küçük kızları Levize ve Limyone'ye babalarından intikal eden emvallerin hıfz u zaptı için anneleri Turgule bint-i Totozri vasi tayin edilmiştir (Evail-i Safer 1064 / Aralık 1653). Bu vesayeti üzerine alan anne, küçük kızlarının haklarını korumak için kayınpederine karşı bir hukuk mücadelesi yürütmüştür. Bahsi geçen vesayet kaydının devamındaki üç kayıt Turgule'nin bu mücadelesini ihtiva etmektedir ve bu dava sürecini küçük kızlarının vasisi olarak yürüttüğü de sık sık vurgulanmaktadır (TŞS, 1834: 6/10, 6/11, 7/1, 7/2).

Osmanlı Devleti vasilik sistemini işletirken doğabilecek suiistimleri de göz önüne alarak ve yine kanunlara dayalı olarak hem kontrol hem de güvence mekanizmalarını çalıştırmış ve vasileri de denetlemek amacıyla nazır adlı bir görevliyi vasi üzerine tayin edip ikinci bir kontrol mekanizmasını devreye sokmuştur (Eroğlu, 2007: 288) ¹⁵. Osmanlı Devleti kanunları çocuğun temsil yetkisini üzerine alan vasiye, ebeveyninden çocuğa intikal eden menkul ve gayrimenkulleri, çocuk için dahi olsa istediği gibi sarf etme yetkisini de vermemiştir. Böylesi durumlarda vasi; elindeki vesayet hüccetiyle mahkemeye başvurup günün şartlarına göre "nafaka ve kisve" adı altında bir rayiç tespit ettirerek onu kullanabilmiştir (Eroğlu, 2007: 286.; Öksüz, 2004: 258- 259.; Çiftçi, 2003: 86). Ayrıca vasi, küçüğün borçlarını ödemek gibi zorunlu haller dışında, onun mallarını başkasına satamaz, kendisi satın alamaz, bağışta bulunamazdı. Ancak vesayetini üstlendiği çocuğun lehine olmak kaydıyla, onun malı ile ticaret yaparak malvarlığını değerlendirebilirdi ¹⁶.

Vasiler, hastalık, yaşlılık ve sair sebeplerle üzerlerine düşen görevleri yerine getirmekte zorlanırlarsa vasinin azli ve yeni bir vasinin tayini söz konusu olabiliyordu (Eroğlu, 2007: 286). Mesela, Trabzon sakinlerinden iken vefat eden Ali nam müteveffanın küçük oğlu Hasan'a, babasından kalan emvalleri yönetmek üzere Hüseyin Beşe vasi-i mansub tayin edilmiştir. Lakin sonradan mevcut vasinin azli ve Kabalanoğlu İbrahim Çelebi adlı şahsın da yeni vasi olması söz konusu olmuştur. Vasi Hüseyin Beşe mecliste küçük Hasan'ın vesayetini aldığı anda yetime ait iki yüz on kuruş nakdi paranın da temsil yetkisini üzerine aldığını, vesayeti yürüttüğü süre zarfında küçük için, yirmi altı kuruş masraf ettiğini, azilden sonra geriye kalan yüz seksen dört kuruşu ve sair emvalleri İbrahim Çelebi'ye teslim eylediğini söylemiştir. Daha sonra küçüğün mallarından bir akçe dahi Hüseyin Beşe'de kalmadığı mahkemece tasdik edildikten sonra, Hüseyin Beşe'nin azli ve İbrahim Çelebi'nin de vasiliği onaylanmıştır (TŞS, 1834: 26/1). Vasiliğin sonlanması, azil dışında vasinin ölmesi veya vasisi olunan kişinin, kendi mallarını kendisi kontrol edebilecek rüste erişmesiyle de gerçekleşiyordu. Kişi her yönden reşit olduğunu kanıtlayınca mahkeme aracılığıyla malları vasisinden alınarak sahibine veriliyordu (Eroğlu, 2007: 286).

Bu çerçevede Osmanlı Devleti hukuki yollarla işlettiği vesayet sistemiyle Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmadan ahalinin yetim çocuklarını koruma altına almış ayrıca onların ebeveynlerinden kalan

¹⁵ Mesela, Tekfur Çayırı Mahallesi'nden olup daha evvel vefat etmiş olan Ömer kızı Fatma'nın çocukları ve onların vasileri olan amcaları Elhac Mustafa üzerine, kadı tarafından Elhac Ömer oğlu Abdullah Ağa nazır olarak tayin edilmiştir (5 Rebiülevvel 1164). (TŞS, No:1918, Vr. 83.b; aktaran Öksüz, 2004: 258)

¹⁶ Satım ve kira akdi dışında borç, rehin, havale, sulh ve ibra gibi sözleşmelere küçük adına taraf olan vasi, yaptığı hizmet karşılığı kendisi için eğer bir ücret takdir edilmişse bunu alabilir, fakat takdir edilen ücret dışında küçüğe ait mallardan kendisi adına yararlanamazdı. (Kaya, 2008: 104). Vasinin yetim malını yemesinin iki istisnası vardır; vasinin muhtaç olması ya da yetimin malını işletmesi mukabili bundan yaptığı hizmet kadar yararlanmasıdır (Çiftçi, 2003: 86).

miraslarının başkalarının ellerinde talanını önlemek gibi önemli bir sosyal sorumluluğu da yerine getirmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada 17. yüzyıl ortalarında genelde Osmanlı Devleti'nde özelde de Trabzon'da evlilik kurumunun oluşma aşamaları, sicillere yansıyan yönüyle belli şartlar dahilinde aile birliğinin dağılması, aile üyelerinden çocuk ve kadınların yaşamlarını sürdürebilmeleri için nafaka tespiti ve vasi tayini gibi konular tartışılmıştır. İncelenen sicil iki yıl gibi çok kısa bir süreyi kapsasa da sicilde bulunan kayıt türlerinden % 43'ünün aileyi ilgilendiren konular içermesi oldukça önemlidir. Bu çerçevede 264 nikâh akdi, 12 mihr alacağı, 7 boşanma, 7 nafaka ve 6 vasi tayini içeren belge incelenerek sonuçları değerlendirmeye alınmıştır.

İncelenen dönem itibarıyla Trabzon'da nikâh, mihr, boşanma, vasi tayini ve nafaka gibi aile yapısını ilgilendiren konularda Türk geleneği ve İslam inancının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Trabzon mahkemesinde görülen bu tür davalarda kadın ve çocukların tüm haklarının güvence altına alındığı görülmektedir.

Çalışmada nikâh akdinin devletin resmi görevlisi kadıya kıydırılması ve sicile işlenmesi sonucu tarafların evlilikten doğan haklarının hukuk garantisi altına alındığı anlaşılmaktadır. Kişilerin şahitler huzurunda hür beyanıyla bizzat kadı huzuruna giderek veya vekillerini göndererek nikâhlarını resmileştirdikleri tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin kiliselerde nikâh kıydırma hakkına sahip olmalarına rağmen az sayıda da olsa şer'i hukuka uyarak kadı huzurunda nikâh kıydırdıkları görülmektedir. Ayrıca İslam hukukunun elverdiği ölçüde dini ve etnik gruplar arası nikâh akitleri de mevcuttur.

İslam hukukuna göre erkeğin evlenirken kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya mal olan mihr tespitinin de erkeğin mali gücü ve kadının da sosyal statüsü dikkate alınarak nikâh akdi esnasında mutlaka kayda geçirildiği görülmüştür. Mihr hakkından doğan alacağın ise boşanma veya kocanın ölümü halinde kadın tarafından mahkemeye taşındığı ve davaların kadın lehine sonuçlandığı tespit edilmiştir.

Aile içindeki uyumu sürdürmenin imkânsız hale gelmesi durumunda İslam, dolayısıyla da Osmanlı Devleti hukuku taraflara çeşitli yollarla evlilik bağı çözme hakkı tanımaktaydı. Çalışmada az sayıda da olsa boşanma vakaları tespit edilmiştir. Ancak İslam hukukuna göre kocanın boşamayı mahkemeye kaydettirme zorunluluğunun bulunmaması, Osmanlı Devleti toplumunda gerçekleşen boşanma olaylarını sağlıklı bir biçimde değerlendirmeyi mümkün kılmamaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada değerlendirmeye alınan 264 nikâh akdinde kadınların %37'sinin dul kadınlar olduğu tespit edilirken bunlardan kaçının eşi vefat ettiği için dul olduğu, kaçının boşanma sonucu dul kaldığı tespit edilememiştir. Ancak İslam hukukuna göre kadının da evliliğin devamından maddi, manevi zarar görmesi durumunda evliliği sonlandırma hakkı bulunduğu için çalışmada tespit edilen az sayıdaki boşanma vakalarının, kadınların evlilik akdini sonlandırma isteği doğrultusunda mahkemeye yansıdığı görülmüştür.

Eşlerin boşanması, erkeğin evini terk etmesi veya nafaka yükümlülüğünü yerine getirmemesi ya da erkeğin gaipliği durumunda kadınların mahkemeye başvurarak gerek kendileri için gerekse hizmetkârları ve bakıma muhtaç küçük çocukları için nafaka talep ettikleri ve bu hakkı kazandıkları tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti hukuk sisteminin sosyal yönden kadını olduğu kadar çocuğu da gözeterek vesayet sistemiyle Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmadan yetim çocukları koruma altına aldığı, onların ebeveynlerinden kalan miraslarının korunmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2017). Yörüklerde Kadın. *Jass Studies*, S: 58, s. 307-336.
- Ak, M. (2015). *Teke Yörükleri (1800-1900)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akyüz, J. (2005). Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan "Mehir" Hakkında Bazı Düşünceler. *AÜDTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C/S. 24 (37), 213-230.
- Aydın, M.A. (1985). *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- Cin, H. (1974). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, No: 341. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çiçek, K. (1999). "Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri", *Trabzon: Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998 Bildiriler)*, 235-243.
- Çiftçi, C. (2003). Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytam Keseleri. *UÜFEFSBD*, S: 5, 81-96.
- Demir, A.; Yaşar, H.; Dönder, Y.; Şeker, F. ve Tüzün, M. (2016). *Tokat Nikah Defteri 1882-1887*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Dinç, G. (2005). Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Ailenin Sosyo- Ekonomik Durumu. *OTAM*, S: 17, 1-19.
- Eroğlu, H. (2007). On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasi Tayini: Antalya Örneği. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi (Pediatri Tarihi)*, C/S. 50(4), 285-288.
- Kaya, A. (2008). 17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerinin İslam ve Aile Hukuku Açısından Tahlili. C/S. 17(1), *UÜİFD*, 81-197.
- Kırpık, C. (1999). "1830 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre (1643- 1644) Trabzon Toplumunda Kadın", *Trabzon: Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998 Bildiriler)*, 267-286.
- Kıvrım, İ. (2007). XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650- 1700). *SÜTAD*, S: 22, 357-392.
- Maydaer, S. (2006). Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği). *UÜİFD*, C/S 15(2), 30-46.
- Maydaer, S. (2007). Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre). *UÜİFD*, C/S. 16(1), 299-320.
- Öksüz, M. (2004). *1746- 1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1-2-3, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sak, İ.; Aköz, A. (2004). Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhala'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iyye Sicillerine Göre). *SÜTAD*, S: 15, 91-140.
- Sak, İ. (2006). Osmanlı Toplumunda Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği", *SÜSBED*, S: 16, 493-523.
- Saydam, A. (2000). Trabzon'da "Gayri Resmi Nikâh"ın Doğurduğu Problemler ve Boşanma Davaları (1830-1844), *Osmanlı Araştırmaları*, S: 20, 329-353.
- Trabzon Şer'iyye Sicili (No: 1834) (H.1064-1065 / M. 1654- 1655), Ankara: Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi.
- Uysal, Y. (2019). Adıyaman Halk Kültüründe Evlilik ve Evlenme Törenleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 46, 179-193.
- Yegin, Ş. (2009). *H. 1064 -1065 (M. 1654-1655) Tarihli Şer'iyye Siciline Göre Trabzon*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EKLER

Ek 1: Nikâh Kaydı TSS, 1834: 9/2

Ek 2: Boşanma Kaydı TŞS: 1834: 23/10